

Гнатюк О. Р.,

аспірант, викладач кафедри мовознавства

Івано-Франківського національного медичного університету

ЖАНР НОВЕЛИ В УКРАЇНСЬКОМУ ТА АМЕРИКАНСЬКОМУ ІСТОРИКО-ЛІТЕРАТУРНОМУ ПРОЦЕСІ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

Анотація. Статтю присвячено опису тенденцій розвитку української та американської новели кінця ХІХ – початку ХХ ст. Проводиться типологічне порівняння творчості В. Стефаніка та Е. Колдуела з метою виявлення тих прихованих законів і закономірностей, за якими відбувався розвиток світового та національного процесів.

Ключові слова: новела, жанр, літературний процес, типологічне зіставлення.

Розвиток літератури невід’ємний від розвитку суспільства. Література на межі ХІХ – ХХ ст. була тісно пов’язана з усіма перипетіями свого часу. Серед низки філософських, наукових, соціологічних, культурологічних концепцій особливо активно впливали на формування світогляду людини «зламу століть» позитивізм, ніцшеанство, культурологічна концепція О. Шпенглера, інтуїтивізм, фрейдизм, марксизм. Наприкінці ХІХ ст. письменники часто відмовлялися від творчого методу критичного реалізму, що зумовило появу натуралізму та неоромантизму. Літературний процес кінця ХІХ – початку ХХ ст. збагатився не лише новими художніми напрямками, а й новими жанрами. Популярною стала психологічна новела.

Новела як жанр світової літератури «з’явився в епоху Відродження як невелике оповідання, нерідко з гумористичним чи сатиричним забарвленням, що передавало новини дня (звідси й назва жанру)» [5, с. 510]. Жанр набув в Америці другої половини ХІХ ст. значного розвитку.

Швидкий темп росту промислового виробництва, наявність популярних журналів, відсутність інших засобів інформації сприяли широкому поширенню новели. Особливості малої форми – рухливість, гнучкість, здатність відгукуватися на важливі події часу – також допомагали її утвердженню в літературі США. У новелі раніше і повніше, ніж в інших формах, виявилася національна своєрідність американської прози, особливості національного характеру, місцевого колориту. В ній отримали розвиток традиції народного оповідання, фольклорного гумору і сатири. З появою модернізму на зламі століть визначальними рисами новели стає новизна й антитрадиціоналізм.

На думку Т. Григор’євої, «порівняльно-історичне вивчення літератур різних країн і регіонів, різних епох виявляє в них риси схожості, які є не «механічне ціле», а їх складові частини «не подібні один до одного, вони завжди унікальні, індивідуальні, незамінні й незалежні» [1, с. 39]. Як стверджує Д. Чижевський, «у всіх слов’янських народів майже в усі часи розвивалися паралельні процеси, що відбувалися у всій Європі» [12, с. 36]. На єдності «природи літературних феноменів різних народів і країн» наголошує також Н.І. Конрад, водночас зазначаючи, що «спорідненість літературного процесу аж ніяк не означає його єдності та тотожності [3, с. 427].

Таким спорідненим феноменом в українській та американській літературах кінця ХІХ – початку ХХ ст. стала новелістика, представлена жанровими різновидами: нарисом, етюдом, ескізом, аквареллю, ліричною мініатюрою, поезією в прозі, образом, оповіданням і своєрідним типом модерністської новели, яка набула специфічних особливостей.

Становлення модерністської новели в Україні та за її межами відбувалося внаслідок подібних суспільно-історичних обставин, напруженого темпу суспільно-політичного життя, кризових явищ у суспільстві, необхідності психологічної переорієнтації людської свідомості. Новели стають більш глибокими та філософськими завдяки відповідному змістовному наповненню, орієнтації на інтелектуалізм. Оточення, обставини цікавили новелістів тільки у зв’язку з їх впливом на душу людини, на її характер.

На думку О.П. Колінько, «новела літературного процесу кінця ХІХ – початку ХХ ст. безпосередньо пов’язана з основними напрямками розвитку – реалізмом і модернізмом. Попри різні погляди на літературний процес рубежу віків, думки вчених сходяться на тому, що це був не період «війни» між двома напрямками – модернізмом і реалізмом, а період складної єдності, синтезу різних літературних напрямків і течій, які типологічно й генетично споріднені між собою» [16].

І. Франко описав типологічні риси модерної поетики, які були відстежені у європейських літературах. «Нова генерація» письменників змінила кут зору нагатора-спостерігача на децентровий виклад матеріалу крізь призму світобачення персонажів: «Коли старші письменники відходять від малювання зверхнього світу – природи, економічних та громадських обставин, то новіші йдуть зовсім протилежною дорогою: вони, так сказати, відразу засідають в душі своїх героїв і нею, мов магічною лампою, освічують усе оточення. Властиво, те оточення само собою їм мало інтересне, і вони звертають увагу на нього лише тоді й остільки, коли й оскільки на нього падають чуттєві рефлекси тої душі, яку вони беруться малювати» [10, с. 108].

Міркування дослідниці Н. Копистянської про те, що «жанри в чомусь транснаціональні, міжнародні і навіть міжконтинентальні, але в чомусь глибоко національні, бо формуються на рідній землі та реалізуються рідною мовою» [4, с. 51], підводять до висновку, що новела – жанр, притаманний багатьом літературам, який у процесі розвитку зазнав суттєвих видозмін – від сатиричного, сентиментального, повчального типу в ХV–ХVІІ ст. до романтичного, казково-фантастичного в першій половині ХІХ ст. та модерністського в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Як слушно стверджує О.П. Колінько, «паралельність зародження модерністської новели в українській та зарубіжній літературах помежів’я ХІХ–ХХ ст. зумовили наявність багатьох спільних рис цього жанрового різновиду:

- однакові передумови виникнення;
- оновлений зміст, спричинений зміною тематичних векторів і проблем (посилена увага до філософсько-етичних та духовних питань);

- оновлена форма з яскраво вираженими процесами контамінації (жанрової подвійності); дифузії (взаємопроникнення елементів різних родів і жанрів); стильового синкретизму (поєднання елементів різних модерністських стилів); художнього синтезу (синтезу різних видів мистецтва) тощо» [16].

Помітним втіленням нових явищ у розвитку новелістики в українській та зарубіжній літературах порубіжжя XIX–XX ст. стала творчість багатьох письменників – І. Франка, М. Коцюбинського, В. Стефаника, О. Кобилянської.

Проблематику жанру новели найяскравіше охарактеризував І. Денисюк: «Новела вторгається у всі клітини складного суспільного організму, відгукується на епохальні політичні струси й катаклізми – революцію і війну, відбиває глибинні соціальні процеси села й міста, художньо досліджує прояви соціальної та індивідуальної психології нескінченної галереї типів епохи, які репрезентують усі класи, етапи й суспільні прошарки, відображає ідеологічні «розпуття велелюдні», набуваючи еластичності своєї структури, вдосконалюючи інструментарій пізнання людського буття» [2, с. 7]. Погоджуючись зі спостереженнями відомого вченого, М. Хорошков підкреслює декілька суттєвих моментів: «У центрі уваги новелістів кінця XIX – початку XX ст. опинилися не тільки соціальні чи політичні проблеми доби. Письменників цікавили зрушення у психіці індивіда, роздвоєність свідомості особистості, складний комплекс підсвідомих мотивів поведінки, феномен тілесної чуттєвості, еротики тощо. Тому художньо моделюються перш за все психологічні портрети самовбивць, вбивць («Пустка», «Палій» С. Яричевського, «Новина» В. Стефаника), людей, які перебувають на межі між життям і смертю («Сама-самісінька» В. Стефаника, «Чорна смерть» С. Яричевського) [11, с. 88].

Початок XX ст. вважається «золотим» періодом у розвитку й американської новелістики. Це період значних змін у проблематиці та поетиці жанру. В ці роки формувалася американська новела XX ст., визначалися напрямки її подальшого розвитку. В.І. Оленєва у книзі «Сучасна американська новела» вказує, що ці зміни були пов'язані зі змінами в соціальній, духовній та психологічній сферах життя країни та спостерігаються і на рівні змісту, і на рівні форми новели [7, с. 112].

Відомий американський критик А. Райт у дослідженні «Американська новела 20-х рр.» пов'язує ці зміни із творчістю п'ятьох письменників (Шервуда Андерсона, Ернеста Хемінгуей, Скота Фіцджеральда, Уільяма Фолкнера та Ерскіна Колдуела), які, на його думку, удосконалили форму сучасного американського оповідання [13, с. 2].

Розвиток американської новели вирізняється тим, що вона була й залишається і жанром літератури, і жанром журналістики. Попит американських журналів на оповідання завжди був високим, а в кінці XIX – на початку XX ст. із поширенням комерційних видань він зріс, як ніколи. Проте редакції виробили власні шаблони, відповідно до яких вони відбирали оповідання до журналів, і це призвело до нівелювання оригінальної творчості письменників. У стандартизації такого літературного жанру, як новелістика, відобразився процес стандартизації усього життя США у період індустріалізації. Будь-яке оповідання, яке не відповідало канону, оповіданням не вважалося. Його називали «змалюванням настрою»,

«реалістичним скетчем» або «психологічною сповіддю». Проте поступово американський читач почав розуміти, що неможливість заглиблюватися в людську психологію значно збіднює твір. Тому в США стали поширюватися нестандартні оповідання, позбавлені експозиції, нерідко і кульмінації, а також популярної розв'язки в дусі О'Генрі. Значною подією літературного життя Америки стала публікація у 1919 р. книги «Уайнсбург, Огайо» Шервуда Андерсона, у якій автор здійснив свій задум створити роман у формі оповідань, з'єднаних загальною ідеєю і дійовими особами. Він вважав, що головне – не створити цікаву інтригу, а передати глибину почуттів і вражень. Він збагатив жанр новели художніми прийомами, розширив його можливості. Оповідь набувала імпровізаційного характеру і нерідко мала незавершений вигляд.

Як доводять вітчизняні науковці (М. Грушевський, Л. Рудницький, Ю. Шевельов, О. Пахльовська та ін.), Україна перебувала під «перехресними впливами азійсько-кочового, орієнтально-візантійського та європейського світів, по-різному інтегруючи впливи кожного з них» [8, с. 6]. Таке становище робить українську літературу ідеальним предметом порівняльного літературознавства.

Ф. Ніцше писав: «Порівняння творчості письменників може відбуватися у двох напрямках: як віднайдення генетичних або типологічних зв'язків. Перший із них – шлях пошуку запозичень та впливів, адже за тотального підходу міра оригінальності автора визначатиметься всього лише мірою незнання генетичних зв'язків. Проведення типологічних паралелей є більш продуктивним, оскільки цей шлях – не просто віднайдення схожості, а створення таких рамок, що дають можливість виявити певну схожість двох порівнюваних художніх явищ» [17].

Таким чином, можна знайти безліч підстав для зіставлення творів В. Стефаника та Е. Колдуела:

- обидва – письменники-новелісти;
- належать до однієї літературної епохи;
- мають схильність до синтезування у творчості елементів різних літературних напрямів, зокрема експресіонізму, реалізму, натуралізму тощо.

Навіть три названі рівні дають можливість говорити про типологічну схожість творчості двох авторів. До цього слід ще додати схожість національної ментальності та особливостей української й американської літературної ситуації кінця XIX – початку XX ст.; тенденції у літературному процесі, спрямовані на подолання народницької традиції та на перехід до модернізму. Спорідненість проявляється також у тяжінні обох авторів до фактографічного відзеркалення персонажів, до використання діалектної мови як важливого ідентифікаційного засобу характеристики героїв.

На переконання Ю.М. Лотмана, «компаративістика вивчає генетичні зв'язки подібних елементів і використовує типологічний метод. Цей підхід вимагає складання порівняльних таблиць функцій і текстів, що їх обслуговують. Тоді саме поняття порівняльності не обмежуватиметься зовнішньою подібністю, а розкриється як діалектична єдність збігів і розбіжностей, причому дослідник повинен бути готовим до того, що разюча зовнішня подібність часом сполучається з глибоким функціональним розходженням, вдавана непорівняльність прикриває функціональну тотожність» [6, с. 61].

У новелах Е. Колдуела та В. Стефаника можемо спостерігати риси оновленої та вдосконаленої форми оповіді, яка у своєму протесті проти моральних табу, застарілих правил, зокрема

і проти виняткової зосередженості на сюжеті, займалася пошуками більш ефективних засобів впливу на читачів і знаходила їх у психологізмі, символізмі, підтексті, натяках. Дія згорнута до мінімуму, кількість героїв обмежена, показано не стільки події, скільки психологічний стан героїв, причому цей стан зазвичай не змінюється, а лише нагнітається. Персонажі новел наділені ознаками яскравих індивідуальностей. Обидва письменники співчують своїм героям, які стали заручниками певних обставин і втратили свої кращі риси, притупилися і омертвіли почуттями та занепади морально. Проте в обох письменників це співчуття до людини переростало в повагу до сильних людей, які можуть боротися. Обидва йшли не від зовнішнього до внутрішнього, не від розгорнутих описів інтер'єрів, екстер'єрів до характерів героїв, а навпаки: від показу переживань, роздумів і розмов персонажів – до зовнішніх обставин їхнього життя і побуту. Новелісти писали переважно про сучасне їм буденне життя звичайних людей. На перший погляд, воно було дуже сірим, одноманітним, без якихось надзвичайних подій та ефектів. Але в душах цих людей під впливом соціальних і родинно-побутових обставин відбувалися зовні начебто малопомітні, та насправді складні внутрішні колізії та конфлікти.

Польський друг В. Стефаника В. Оркан у передмові до своїх «Комірників» цілком слушно відзначив: «Ззовні, як і в усьому цивілізованому світі, все здається однаково сірим, сумним, не вартим уваги, – а всередині, під шкаралупою безбарвного життя, діються страшні речі, тихі трагедії» [14, с. 3].

Автори психологічних новел не люблять ліричних відступів і цілком ховаються за своїх персонажів, але вони так оповивають зображене своїм душевним теплом, своїми почуттями, що їх спорідненість із персонажами відчувається повсюдно.

Компаративістські дослідження як історично, так і методологічно відзначаються різноманітністю та багатогранністю. Єдине, що у них є спільного – це порівняння літературних феноменів, періодів, напрямів, течій, стилів національних літератур, з метою виявлення тих прихованих іманентних законів і закономірностей, за якими відбувається розвиток світового та національних літературних процесів.

Таким чином, порівняння творчості В. Стефаника та Е. Колдуела перспективне в аспекті виявлення тих прихованих механізмів і чинників, які розвивали українську та американську літератури, синхронізуючи їх із тенденціями у світовому літературному процесі.

Література:

1. Григорьева Т. Дао и Логос (встреча культур). М.: Наука. 1992. С. 39.
2. Денисюк І. Українська новелістика кінця XIX – початку XX ст. Українська новелістика кінця XIX – початку XX ст.: Оповідання. Новели. Фрагментарні форми (ескізи, етюди, нариси, образки, поезії в прозі). К.: Наукова думка, 1989. С. 5–26.
3. Конрад Н.И. О некоторых вопросах мировой литературы. Запад и Восток: статьи. Л., 1972. С. 427.

4. Копистянська Н. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства. Львів: ПАІС. 2005. 368с.
5. Літературознавчий словник-довідник / уклад. Р.Т. Гром'як, Ю.І. Ковалів та ін. К.: ВЦ «Академія». 1997. 752с.
6. Лотман Ю. Літературознавство повинно бути наукою. К. Копержинський. Наукове літературознавство за останнє десятиліття. К. 1967. С. 56–69.
7. Оленева В.И. Современная американская новелла. К. Наук. думка. 1973. С. 112.
8. Терещенко Ю. Україна і європейський світ. К. 1996. С. 6.
9. Українська новелістика кінця XIX – початку XX ст.: Оповідання. Новели. Фрагментарні форми (ескізи, етюди, нариси, образки, поезії в прозі) / упоряд. і прим. Є.К. Нахліка. К.: Наук. думка, 1989. 688 с.
10. Франко І. Старе й нове в сучасній українській літературі. Зібрання творів: в 50 т. К.: Наукова думка. 1976–1986. Т. 35. С. 108.
11. Хорошков М. Українська новелістика кінця XIX – початку XX століття крізь призму естетичних та етичних пошуків доби. Вісник Маріупольського державного університету. Серія «Філологія». 2010. № 2 (4). С. 85–90.
12. Чижевський Д.І. Порівняльна історія слов'янських літератур: в 2 кн. / пер. з нім. К.: ВЦ «Академія». 2005. 288 с.
13. Wright A. Mc.G. The American Short Stories in the Twenties. Chicago: The Univ. of Chicago Press, 1961.
14. Orkan Wl. Komornicy. Львів. 1900. С. 3.
15. Лотоцька О. Особливості нетрадиційних нарративних форм в новелах О'Генрі та українській літературі початку XX століття. URL: http://vuzlib.com.ua/articles/book/10949Osoblivost%D1%96_netradi%D1%81%D1%96jjnikh/1.html.
16. Колінко О.П. Модерністська новела (до проблеми типології). URL: <http://bdpu.org/sites/bdpu.org/files/ifsk/stat/kolinko.pdf>.
17. Ницше Ф. Сочинения: в 2 т. М.: Рипол Классик. 1998. Т. 2. 864 с. URL: <http://int.profses.ru/novinki/abc-3597.html>.

Гнатюк О. Р. Жанр новеллы в украинском и американском историко-литературном процессе конца XIX – начала XX веков

Аннотация. Статья посвящена описанию тенденций развития украинской и американской новеллы конца XIX – начала XX вв. Проводится типологическое сравнение творчества В. Стефаника и Е. Колдуэлла с целью выявления скрытых законов и закономерностей, по которым происходило развитие мирового и национального процессов.

Ключевые слова: новелла, жанр, литературный процесс, типологическое сопоставление.

Hnatiuk O. Short story writing in ukrainian and american historical and literary processes of the late 19th - early 20th century

Summary. The article is devoted to the description of the tendencies of development of the Ukrainian and American short stories of the late XIXth – early XXth century. A typological comparison of the works of V. Stefanyk and E. Caldwell is conducted in order to identify those hidden laws and regularities under which the development of world and national processes took place.

Key words: short story, genre, literary process, typological comparison.